

курс програмових засад національно-визвольної боротьби організації за українську державність.

Діяльність похідних груп ОУН в Східній Україні в роки гітлерівської окупації обумовила необхідність та була одним з важливих факторів трансформації поглядів провідників ОУН на її програмові засади.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Зарубінський О. Про деякі аспекти сприйняття ідей та діяльності ОУН-УПА населенням України під час війни 1941-1945 рр. у висвітленні західної історіографії // Матеріали наук. Конферен. "Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки, сучасність)". Стрий, - 1993. - С. 53; 2. Бутко С. Кентій А. На шляху до збройного чину // УІЖ. - 1998. - № 4. - Липень-серпень. - С. 113-114; 3. Климишин М. В поході до волі: Спомини: У 2т.-Торонто, 1975, Т.1. - С.378; 4. Книш З. Б'є дванадцята (Спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 р.). - Торонто, Б.д. - С. 171-172; 5. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. - С. 509; 6. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. - С. 606; 7. Левицький Б. Історичне значення розламу в ОУН // Вперед. - Мюнхен, 1950. - № 2. - С. 5; 8. Маніфест Організації Українських Націоналістів (грудень 1940 р.) // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р. (Збірка документів). - Б.м., 1955. - С. 23; 9. Нікольський В. Підпілля ОУН(б) у Донбасі. - К., 2001. - С.131; 10. Орелюк С. Наш шлях боротьби. - Б.м., 1940. - Ч. 1. - С. 100; 11. Подоляк М. Суспільний зміст націоналізму // На службі нації. - Париж, 1938. - С. 34-35; 12. Постанови II Конференції Організації Українських Націоналістів (квітень 1942 р.) // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р. (Збірка документів). - Б.м., 1955. - С. 62-63; 13. Прокоп М. Київ, 1942 // Сучасність, 1991, №1 - С.119; 14. Садовий В. До основ нашої міжнародної тактики. - Літопис Української Повстанської Армії (за ред. Ю.Маївського і Є.Штендери). - Львів; Торонто, 1996. - Т. 24. - С. 102; 15. Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля й кордони. Повість мого життя / Літ. Ред. В.Пашенко. - К., 1995. - С.143; 16. Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля й кордони. Повість мого життя / Літ. Ред. В.Пашенко. - К., 1995. - С.145; 17. Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля й кордони. Повість мого життя / Літ. Ред. В.Пашенко. - К., 1995. - С.147; 18. Центральний державний архів вищих органів влади (далі - ЦДАВОВ). - Ф. 3833. - Оп. 3. - Спр. 2. - Арк. 53; 19. ЦДАВО України. - Ф. 3833. - Оп. 1. - Спр. 69. - Арк. 37; 20. ЦДАВО України. - Ф. 3833. - Оп. 1. - Спр. 69. - Арк. 36 зв; 21. ЦДАВО України. - Ф. 3833. - Оп. 1. - Спр. 69. - Арк. 37; 22. ЦДАВО України. - Ф. 3833. - Оп. 2. - Спр. 33. - Арк. 65, зв; 23. ЦДАВО України. - Ф. 3833. - Оп. 1. - Спр. 69. - Арк. 36 зв; 24. ЦДАВО України. - Ф. 3833. - Оп. 2. - Спр. 33. - Арк. 42; 25. ЦДАВО України. - Ф. 3833. - Оп. 1. - Спр. 74. - Арк. 17 зв; 26. ЦДАВО України. - Ф. 3833. - Оп. 2. - Спр. 88. - Арк. 2 зв; 27. ЦДАВО України. - Ф. 3833. - Оп. 1. - Спр. 70. - Арк. 1-9; 28. ЦДАВО України. - Ф. 3833. - Оп. 3. - Спр. 2. - Арк. 84; 29. ЦДАВО України. - Ф. 3833. - Оп. 1. - Спр. 210. - Арк. 10; 30. ЦДАВО України. - Ф. 3833. - Оп. 3. - Спр. 2. - Арк. 52 зв.

І.В.Сушик

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВОЇ СФЕРИ НА ВОЛИНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1944-1953 РР.)

Соціально-економічні реформи, що нині відбуваються в Україні, вимагають реалізації принципу соціально орієнтованої економіки й підвищення ефективності соціальної політики. Особливої актуальності набувають проблеми захисту громадян, оплати праці та пенсійного забезпечення, налагодження роботи торгівлі, транспорту, зв'язку тощо. Вирішення вищезазначених питань залежать від врахування досвіду, помилок і прорахунків попередніх років, у тому числі повоєнних.

Чимала кількість радянських дослідників, серед яких можна виділити в якості типових і найбільш ґрунтовних праці М.Арсентьєва, М.Івасюти, В.Засанського, присвячені перетворенням в економічній, соціальній та культурній сферах у повоєнні роки. Однак автори змушені були беззастережно визнавати лише позитивні сторони відбудови народного господарства, в тому числі й соціально-побутової сфери. Першими вдалими спробами сучасної історіографії в Україні підійти до проблем етносоціального розвитку західних областей республіки в другій половині 40-х - 50-ті роки стали роботи І.Волкова, О.Гараня, Ю.Курносова, О.Рубльова та Ю.Черченка, О.Гаврилюка, В.Гулая. Для них характерний

критичний підхід, що відбиває суперечливість та болісність процесу інтегрування західних областей України в радянську суспільну систему. Однак проблеми соціально-побутових змін в регіоні не дістали достатньо повного розгляду.

Метою даної статті є об'єктивне висвітлення сталінської тоталітарної системи у соціальній сфері. Досягнення мети передбачає розв'язання наступних завдань: показати рівень забезпечення населення продуктами першої необхідності через державну та кооперативну торгівлю, динаміку розвитку будівельної індустрії, налагодження роботи міського й міжміського транспорту, здійснені заходи щодо благоустрою населених пунктів.

Політика повоєнних змін, яку здійснював більшовицький режим після звільнення Волинської області від окупантів, поширювалася на таку важливу сторону життя як соціально-побутова сфера. Переборюючи великі труднощі, вже у перші мирні роки волиняни робили все можливе не тільки для відбудови зруйнованої економіки, а й покращення свого життєвого рівня. Серед першочергових завдань були забезпечення населення продуктами першої необхідності через державну та кооперативну торгівлю, відбудова й подальше розширення житлового фонду, налагодження роботи міського й міжміського транспорту. Здійснювались заходи щодо благоустрою багатьох населених пунктів: приведення їх у належний санітарний стан, ремонт доріг, тротуарів та водогону, створення зелених зон, електрифікація тощо.

Слід зауважити, що перетворення у цій галузі були започатковані ще в 1939-1941 рр., після встановлення радянської влади на території Західної України. Вже тоді почали запроваджуватись такі елементи радянської моделі як націоналізація житла, підпорядкування державному контролю торгівельних закладів і, зокрема знищення такої вагомий сили українського економічного та суспільно-політичного життя як український кооперативний рух, організація нової системи охорони здоров'я, введення деяких елементів соціального забезпечення населення, налагодження діяльності комунального господарства. Так, у Волинській області на комунальне й житлове господарство з бюджету 1940 р. асигнувалося 12,7 млн. крб., в тому числі на будівництво електростанцій у Луцьку, Володимирі-Волинському та Камені-Каширському – майже 1 млн. крб.¹ На кінець того ж року кількість електростанцій зросла з 11 до 18, ними було вироблено за рік близько 1,4 тис. кіловат-годин електроенергії.²

Загальний стан, як і зовнішній вигляд повоєнної Волині, були надзвичайно злидненими: розруха, голод, чимало людей жили в бараках, землянках, пристосованих під житло виробничих спорудах, нерідко без найнеобхідніших для існування речей. Тому у перші мирні роки головна увага зосереджувалась на ремонті наявного житлового фонду та відбудові зруйнованих будинків. У міру розвитку будівельної індустрії велось спорудження й нових жител.

Питання про хід житлового будівництва в містах і селах республіки розглядалися на червневому (1945 р.) травневому (1946 р.) і березневому (1949 р.) пленумах ЦК КП(б)У. Крім того, влада запевняла, що кошти на цю галузь в роки четвертої п'ятирічки становили майже п'яту частину капітальних вкладень у народне господарство країни і наче б то перевищували відповідні асигнування за всі довоєнні п'ятирічки разом узяті. Однак реалії повоєнного життя були далеко не такі вражаючі, як їх декларували на папері. Однією з причин цього стала інтенсивна відбудова об'єктів промисловості з відповідним пріоритетним їхнім фінансуванням та забезпеченням необхідною кількістю робочої сили, матеріалів тощо. Досить часто навіть ті незначні кошти, що виділялися на відбудову житлового фонду, використовувалися не в повному обсязі.

Особливо складна ситуація з будівництвом склалася у сільській місцевості. За неповними даними на Волині фашистами було зруйновано 54 тис. селянських хат, 70772 господарські будівлі, 451 школу, 23 лікарні, 389 клубів та хат-читалень, 61 аптеку і фельдшерсько-акушерські пункти. Саме тому особлива увага приділялась сільському будівництву і впорядкуванню сіл. Забудовникам відпускались кредити в розмірі від 5 до 15 тис. крб. на сім'ю строком до 10 років. Інвалідам Великої Вітчизняної війни, сім'ям загиблих

.....
воїнів, демобілізованим солдатам, матросам і офіцерам кредити надавалися на пільгових умовах. Чимало будинків для трудівників села споруджували колгоспні будівельні бригади. До серпня 1946 р. у селах Волині було збудовано 11788 хат, 8970 господарських будівель, 158 шкіл, 16 лікарень, 128 клубів, 20 будинків сільських Рад, 5 лазень. У стадії будівництва перебувало 4066 будинків, 266 господарських будівель, 78 шкіл, 45 клубів і 33 сільські ради. Для розширення сільського будівництва Волинь отримала від держави близько 6 млн. крб. у формі довготермінових кредитів.³

Впорядковувались волинські міста і райцентри. Так, м. Ковель, яке було практично повністю зруйноване війною, до річниці перемоги звітувало про вагомі здобутки: менш, ніж за два роки у Ковелі відбудовано 108200 м² житлової площі, понад 144 тис. м² шляхів і тротуарів, посаджено понад 5 тис. дерев, пущено водогін, відкрито три лазні. Ковель знову набув значення одного з великих залізничних вузлів країни. За порівняно короткий термін тут побудовано паровозне і вагоноремонтне депо, електростанцію, ремонтні майстерні та склади.⁴ За підсумками соцзмагання Ковельський район був визнаний кращим з відбудови зруйнованих сіл і райцентру та премійований грошовою премією у сумі 20 тис. крб. Непогано велось сільське будівництво в Ківерцівському й Турійському районах, які отримали відповідно 15 і 10 тис. крб. преміальних коштів. На 1 серпня 1946 р. в області було завершено планування 35 населених пунктів та райцентрів – Старої Вижви, Торчина, Іванич, Олики, Ратно.⁵

Однак, як в обласному центрі, так і в області в цілому, повільно розгорталось індивідуальне житлове будівництво. Причиною цього було незабезпеченість будівельними матеріалами, зокрема покрівельними – черепицею, шифером, придбати які було практично неможливо. У 1948 р. в 11 райспоживспілках області з 30 взагалі були відсутні магазини з продажу будівельних і господарських товарів та лісоматеріалів.⁶ Незадовільно поставлена торгівля будматеріалами і лісом привели до того, що навіть у 1950-1952 рр. у Луцьку залишилось 70 незавершених будов.⁷

Загалом динаміка розвитку будівельної індустрії з початку досліджуваного періоду і в наступні роки йшла по висхідній лінії, проте темпи будівництва залишалися недостатніми, а рівень забезпеченості населення житлом – досить низьким. Так, житловий фонд в містах і селищах міського типу на початку 1945 р. становив 457 тис. м² загальної (корисної) площі житла, в тому числі у м. Луцьку – 174,0 тис. м². На початок 1950 р. він змінився і склав 815,3 тис. м², (Луцьку – 267,9 тис. м²). Збільшення житлового фонду відбулося і протягом 50-х років, а на початок 1960 р. він становив 2156,6 тис. м² площі.⁸ Ці відчутні зміни сталися після того, як ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову „Про розвиток житлового фонду в СРСР” (липень 1957 р.). У ній ставилося завдання в найближчі 10-12 років забезпечити людей житлом. Саме тоді площа введених в дію житлових будинків різко зросла і тисячі людей залишили бараки й комуналки, переселившись у нові квартири сімейного типу.

Потребувало великих коштів і житлово-комунальне господарство області. Якщо у 1950 р. на ці потреби було відпущено 5 млн. 292 тис. крб., то за 1951-52 рр. ця сума досягла 16 млн. 485 тис. крб., що сприяло розширенню мережі комунальних підприємств. Так, за два роки, з 1951 по 1953, довжина водогону області збільшилася на 11,3%, подача води населенню – на 17,7%. Кількість точок вуличного освітлення зросла на 45,3%. Вдвоє збільшились капіталовкладення на будівництво і на 81% на капітальний ремонт закладів, що займалися благоустроєм.⁹ Що стосується радіофікації, то вже у вересні 1944 р. в області було створено 16 радіовузлів і 600 діючих радіоточок, а також широко розгорнута мережа вуличного радіомовлення. У Володимир-Волинському районі, зокрема у 1944 р. нараховувалось 60 радіоточок, до січня 1953 р. їх стало 2500. До кінця року планувалось радіофікувати ще 15 населених пунктів району.¹⁰ Якщо у 1950 р. в області нараховувалось 139 підприємств зв'язку, в тому числі в сільській місцевості 111, то у 1955 р. їх стало відповідно 160 і 129. Кількість трансляційних радіоточок зросла з 16,8 тис. у 1950 р. до 76,4 тис. у 1955 р.¹¹ Радіофікація завжди розглядалась радянською владою як важливий засіб

поширення комуністичної ідеології, а тому у цій сфері коштів не шкодували.

На кінець 40-х років розгорнулись роботи з телефонізації області. Першочергово мали бути сполучені телефонним зв'язком сільради і МТС, які й мали забезпечити виконання всіх вказівок з центру щодо невідкладних сільськогосподарських робіт, зокрема посівної, жнив. Станом на 1948 р. в області планувалося телефонізувати 35 сільрад і 2 МТС.¹²

Вживалися заходи з відбудови мережі побутових закладів: пралень, лазень, перукарень, готелів, різного роду майстерень тощо. Однак вони довгий час не могли забезпечити потреби населення, а деякі з них навіть досягти довоєнного стану. Так, якщо в містах області у 1940 р. нараховувалось 16 готелів, то у 1950 р. їх було лише 4, у 1955 р. – 10. За 1940 р. лазнями надано послуг всього 195,2 тис. осіб, у 1950 р. – 144,0 тис., у 1955 р. – 286,5 тис. осіб.¹³ Ще гіршою була ситуація з пральнями та перукарнями, які, звичайно, були потрібними, але у важких повоєнних умовах не користувалися популярністю серед населення через відсутність коштів.

Важливою проблемою післявоєнного періоду стало відродження та розвиток пасажирського транспорту, поліпшення обслуговування ним населення. Так, у 1945р. в розпорядження Волинського автотресту надійшло 4 автобуси, що дало можливість встановити автобусний зв'язок між найбільшими містами області.¹⁴ У наступні роки, зокрема в 1952 р., автобусний парк області збільшився у 2,5 рази, а його місткість – у 4 рази. Таксомоторний парк зріс у 5 разів, а перевезення ним пасажирів – більше ніж у 5 разів. Станом на 1953 р. в області постійно діяли 6 міжміських автобусних ліній (Луцьк – Володимир-Волинський, Луцьк – Берестечко, Луцьк – Ратно, Луцьк – Ківерці, два маршрути республіканського значення: Луцьк – Київ і Луцьк – Львів). У 1952 р. автотранспортна контора виконала план перевезення пасажирів на 123,8%.¹⁵

У новій п'ятирічці планувалось зв'язати обласний центр автобусним сполученням із районними центрами – Рожище, Олика, Устилуг, Горохів, Любомль, Шацьк та іншими. Реалізувати всі намічені плани заважали істотні недоліки, а саме: перебої у роботі транспорту внаслідок технічних й організаційних неполадок, відсутність коштів на розвиток автобусного парку та ремонт. Ще й у 1953 р. в Луцьку не було приміщення автобусної станції для пасажирів міжміських маршрутів і вони були змушені чекати відправки автобусів під відкритим небом. Через ці та ряд інших причин автотранспорт не користувався популярністю серед населення, а перевага надавалася залізничному транспорту.

Як зазначалося вище, центром залізничного сполучення області був Ковель. У 1950 р. пасажирській службі для забезпечення роботи на Ковельській залізниці потрібно було 569 чол. Тут передбачалось курсування 33,5 пар поїздів, в тому числі: прямого сполучення – 5,5 пар, місцевого сполучення – 2 пари, приміського – 26 пар (в тому числі 3 товарно-пасажирських) і 2 поїзди західноєвропейської колії. У 1952 р. порівняно з планом 1951 р. на залізниці передбачалось зменшення кількості поїздів прямого сполучення (на одну пару) при збільшенні кількості приміських поїздів (на 4 пари). Було намічено також перевезти 7 тис. пасажирів, що вище плану 1951 р. на 6,7%.¹⁶

На тлі певних позитивних змін у розглянутих вище галузях соціально-побутової сфери різко контрастувала незадовільна ситуація, що склалася в торгівлі. Очевидці подій того періоду згадують, що ніде було придбати такі необхідні для повсякденного вжитку речі як сіль, сірники, гас. Глибинні причини цього полягали не тільки у повоєнній скруті, а були прямим наслідком націоналізації торговельних підприємств, розпочатої у 1939-1941 рр. радянським режимом. Під час націоналізації торговельних об'єктів поруч з крупними у державну власність передавались і дрібні крамниці. Таким чином, скорочувалась приватна торговельна мережа, а державна й кооперативна торгівля, що розгортала свою діяльність, на той час не могла та й не змогла надалі повністю забезпечити потреби населення. Крім того, новостворені колгоспи (як довоєнні, так і ті, що відновили роботу після війни) виявились досить слабкими, а селяни-одноосібники постачали ринок все меншою й меншою кількістю продукції, оскільки вона обкладалася великими натуральними і грошовими податками, зобов'язаннями, що йшли у фонд держави та вивозилися на схід.

Ретроспективний огляд засвідчує, що вже у вересні 1940 р. на Волині було організовано близько 1800 крамниць, 134 буфети, товарообіг яких у той період склав 25,4 млн. крб., а в першому кварталі 1941 р. – 108,3 млн. крб.¹⁷ Наприкінці 1940 р. у західних областях України діяло вже 17,2 тис. крамниць, палаток і підприємств громадського харчування державної і кооперативної торгівлі, що становило 16% усіх аналогічних закладів республіки.¹⁸

У повоєнні роки широкого розмаху набувала так звана розгорнута торгівля на селі. Так, якщо в 1946 р. у системі споживчих товариств була 291 торгова точка, то в 1949 р. їх діяло вже 1207. Крім того, діяло 57 торгових точок громадського харчування.¹⁹ Однак вони не забезпечували потреби населення. „В крамницях м. Луцька не купити найпростіших речей широкого вжитку. Ніде дістати крему для взуття, щітки для одягу, зубної щітки, гребінця, ложки, тарілку. Навіть череп'яного горщика, яких так багато виробляють на Волині. А де напиться води? Кіосків з газовою немає. Продається лише морс сумнівної якості. В місті немає їдальні, де б можна було поїсти без талонів, немає крамниці овочів, а також молочних продуктів. У вихідний день частина їдалень не працює. Луцькими вулицями ходять хлопчики і продають звичайну воду, кружку за 2 крб.”, – довідуємось із листа читача в газету „Радянська Волинь” за 1946 рік.²⁰

Очевидно така ситуація пояснюється загальним негативним станом постачання населення товарами першої необхідності в країні. Адже до кінця 1947 р. в Радянському Союзі зберігалось нормоване постачання міського населення продуктами харчування й найважливішими промисловими товарами. 14 грудня 1947 р. Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли постанову про скасування карток на продовольчі та промислові товари і перехід до продажу їх без обмеження за єдиними державними цінами. Водночас з відміною карткової системи постачання було здійснено грошову реформу. Обмін старих грошей на гроші зразка 1947 р. на всій території СРСР проводився протягом тижня у співвідношенні 10:1. Після відміни карткової системи були встановлені нові ціни на всі види продуктів і промислові товари. При цьому новий рівень цін перевищував довоєнний втричі.

Перехід до безкарткової торгівлі ставив величезні вимоги перед працівниками цієї сфери. Вже у 1945 р. в області готувались до відкриття 230 крамниць, 86 з них системи державної торгівлі. В Луцьку, зокрема, обладнувались 80 крамниць, 15 ларків, в тому числі хлібні, бакалійні, фуражні та магазини змішаної торгівлі. Готувались до відкриття хлібні магазини і в райцентрах. Облспоживспілка відкривала в селах спеціальні фуражні магазини, де продавали борошно, крупи, макаронні вироби, фураж.

Удосконалювалася структура споживчої кооперації. Так, вже у 1946 р. торгова кооперація Любомльського району складалась із 12 сільпо, в яких була 21 торгова точка й промартілі по виробництву безалкогольних напоїв, рибна, шапочна, бондарна артілі. Товарооборот за III квартал 1946 р. складав 2127,4 крб., річний товарооборот – близько 3 млн. крб. У кожній сільраді було 1-2 кооперативних магазини. У Горохівському районі створено 16 сільпо і 44 торгові точки, кооперовано 7500 осіб. У Локачинському районі – 37 кооперативних точок, кооперативною мережею охоплено 5054 осіб²¹

Протягом 1945-50 рр. певні зрушення відбулися у громадському харчуванні. Але загалом ця сфера, як і сфера послуг, значно відставала від потреб населення, бо протягом багатьох років розглядалася як третьорядна – на них не вистачало ні коштів, ні уваги. Не виправили становища і постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ухвалені з цього приводу в 1953, 1956 і 1962 рр. Навіть у 1958 р. підприємства громадського харчування України охоплювали тільки 14,0% населення республіки, зокрема 4,0% сільських мешканців.²² На Волині на кінець 1940 р. існувало 2122 підприємства роздрібної торгівлі, а в 1950 р. їх кількість зменшилася до 1804. Число підприємств громадського харчування на кінець 1940 р. становило 264 одиниці, у 1950 р. – 238.²³ Як бачимо, підприємства громадського харчування навіть через п'ять років після закінчення війни не змогли досягнути довоєнного рівня. Відновлення мережі проходило в основному за рахунок буфетів та закусокних, оскільки вони не вимагали великих площ і спеціального устаткування.

Значні зміни відбулися й у галузі соціального забезпечення, де неабияку роль відіграли профспілки, вони виконували свої традиційні функції, пов'язані з охороною праці, соціальним захистом трудящих і турботою про їх побутове й матеріальне становище. Особливої уваги і піклування потребували інваліди війни. Втративши здоров'я, сотні тисяч людей склали категорію населення, яка не могла існувати без сторонньої допомоги. Потреба в отриманні регулярної медичної допомоги, ліків, необхідність протезування кінцівок у інвалідів вимагали значних коштів, а військові пенсії таких витрат не покривали. Інвалідам було складно знайти роботу, а непрацездатні потребували опіки і догляду. Органи соцзабезу та галузеві профспілки намагалися хоч якось полегшити життя інвалідів: організовували безплатне санаторно-курортне лікування, надавали допомогу у працевлаштуванні. Для безрідних інвалідів і пристарілих створювались спеціальні будинки, в яких вони знаходились на повному державному утриманні. Підтвердженням цього є постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У за № 52 від 9 лютого 1944 р. „Про покращення роботи радянських і партійних організацій по наданню допомоги сім'ям військовослужбовців у звільнених від окупації районах УРСР”. Восени 1945 р. було працевлаштовано 9744 демобілізованих воїни, які прибули в область, у тому числі для роботи у сільському господарстві – 9078 осіб. Тим, хто прибув у сільську місцевість (336 ос.) відремонтували 391 хату, побудували нових – 80, видали худоби – 141 голову, зерна – 2996 т, видали позику 124 чол. на суму 952 тис. крб.²⁴

Постановою РНК СРСР від 23 січня 1946 р. за № 231 „Про підвищення розміру пенсій інвалідам Великої Вітчизняної війни 1-ї групи” встановлювався мінімальний розмір пенсій для військовослужбовців рядового складу, які стали інвалідами 1-ї групи – 300 крб. в місяць, якщо вони не зв'язані з сільським господарством, і 250 крб. для тих, хто пов'язаний з ним.²⁵ Крім того, сім'ям загиблих воїнів, демобілізованих, що проживали у містах області, виділялись промтовари, які можна було придбати через торгову мережу Наркомторгу по ордерах, що видавали відділи державного забезпечення і побутового влаштування сімей військовослужбовців. Сім'ям інвалідів війни були виділені окремі фонди.²⁶

Варто відзначити активну роботу соцзабезу Волині в цьому напрямку. У 1946 р. вони займали перше місце в Україні з обслуговування інвалідів війни. За зразково налагоджену роботу Міністерство соцзабезу УРСР нагородило кращих працівників – завідуючих Ковельським, Горохівським і Володимир-Волинським міськсоцзабезами почесними грамотами. З часу визволення області від окупантів до серпня 1946 р. інвалідам Великої Вітчизняної війни було виплачено близько 11 млн. крб. пенсій і видано одноразову допомогу в сумі півмільйона крб. на курортне лікування. В будинки відпочинку і на спецлікування направлено 820 чол. Для житлового будівництва і на придбання худоби виплачено 1 млн. 287 тис. крб. довготермінового кредиту, безклштовно видано й завезено біля 11 тис. м³ лісу.

За вказаний період для інвалідів збудовано й передано безплатно 562 будинки, відремонтовано 1168 квартир. Для тих, хто проживав у сільській місцевості, на період посівної і збиральної кампаній було організовано 245 бригад і супряг. Ними засіяно і зорано 572 га землі, зібрано врожаю з площі 455 га і скошено сіна на 125 га.²⁷ Крім того, велика увага приділялась працевлаштуванню інвалідів війни. Так, на кінець 1951 р. в промисловості та промкооперації працювало 265 ос., в кооперації інвалідів зокрема – 181 осіб, у сільському господарстві – 5401 осіб, в установах та інших організаціях – 1346 осіб²⁸ Зрозуміло, що органи соцзабезу також не могли в достатній мірі забезпечити потреби тих категорій населення, які її найбільше потребували, але в тяжких умовах повоєнного часу вона була досить відчутною.

До найбільш трагічних наслідків війни слід віднести дитяче сирітство – велику кількість дітей, що втратили батьків; гостро постала проблема дитячої бездоглядності. З цією метою створювалася мережа прийомників-розподільників, дитячих будинків, спеціальних училищ для сиріт і напівсиріт. Станом на грудень 1945 р. у Волинський дитячий прийомник-розподільник поступило 598 безпритульних і безнаглядних дітей, у грудні 1946 р. прибуло ще 140 чол. Найбільша кількість такої категорії дітей була зареєстрована з 29.06. 1948 р. до 27.12. 1948 р. – 1012 чол. У наступні роки кількість дітей, що поступили у Луцький ДПР,

.....
дещо зменшилась: станом на 12 січня 1950 р. зареєстровано 417 чол., на березень 1951 р. – 519 чол., у серпні 1953 р. – 133 чол.²⁹

Дієвою у цьому напрямку була робота профспілок. Профактив брав участь у виявленні безпритульних дітей, їх обліку, оформленні документів на опіку, патронаж, усиновлення. Часто опікунами ставали цілі трудові колективи. Трудящі республіки зібрали близько 830 тис. крб., що пішли на утримання дитячих будинків, їдалень, а також 280 ясел і дитсадків, в тому числі й у Волинській області. До кінця 1943 р. у дитячі заклади і на патрунування до трудящих оформлено близько 3 тис. дітей. Для них зібрано 23 тис. крб., 180 пудів хліба, одяг і взуття.³⁰

Виконавчий комітет Волинської обласної Ради депутатів трудящих 25 вересня 1944 р. постановою № 250 „Про організацію спеціальних дитячих будинків,” відповідно до постанови Раднаркому УРСР, прийняв рішення організувати у Луцьку спеціальний дитячий будинок на 180 дітей. Крім того, передбачалося перетворення Володимир-Волинського дитячого будинку звичайного типу у спеціальний дитбудунок на 120 дітей.³¹ На кінець 1946 р. в області функціонувало 9 дитбудинків, з яких 2 для шкільного віку, 6 для дошкільного і 1 для глухонімих. На січень 1947 р. органами народної освіти взято на облік дітей, що залишилися без батьків – 2732 чол., з них влаштовано в дитбудинки – 374 чол., взято на патронаж – 535 чол., під опіку – 1185 чол., усиновлено – 190 чол. Крім того, влаштуванням дітей займалися органи охорони здоров'я. Лише у січні 1946 р. ними влаштована 171 дитина, що залишилася без батьків, з них у дитячі будинки – 108, на патронаж – 47, усиновлено – 16 дітей.³²

Щоправда не завжди і не скрізь вдавалось потурбуватися про найменш захищену категорію населення, якими були діти-сироти, виділити для них все необхідне для життя. Близько половини вихованців дитячих будинків України у кінці 1944 р. не мали теплої верхньої одягу, взуття, ковдр, матраців. Не кращою була й ситуація на Волині.³³

Дирекцією і медичним персоналом дитбудинків області здійснювалися заходи щодо дотримання санітарного режиму та поліпшення медобслуговування. Однак житлово-побутові та санітарно-технічні умови вихованців більшості дитячих закладів залишалися незадовільними. Так, станом на травень 1950 р. 460 вихованців дитбудинків не мали окремих ліжок і спали по двоє, 5 дитбудинків не мали лазні і мили дітей прадідівським способом, в антисанітарних умовах, 7 закладів не мали роздягалень і зберігали верхній одяг у спальнях та робочих кімнатах. Ізолятори та дезкамери не забезпечували належної ізоляції хворих і дотримання відповідного санітарного режиму.

У деяких дитбудинках умови були нестерпними, зокрема в Римачівському, Вовнянському, Любитівському, Боратинському та Володимир-Волинському № 2 на одну дитину в середньому припадало 0,9 – 1,5 площі, замість встановленої норми – 2,5 – 3 м². Не всі будинки достатньою мірою були забезпечені постільним приладдям, зимовим одягом і взуттям, меблями. У деяких з них був лише 10-15 денний запас палива, а в Римачівському дитбудинку його зовсім не було. Облспоживспілка, міські магазини не змогли забезпечити безперебійного постачання дитячих закладів продуктами харчування - наряди видавались і отоварювались з великими запізненнями. Мали місце випадки, коли місяцями дитбудинки не отримували круп, м'яса, цукру. У ряді будинків не вистачало належної кількості картоплі і овочів згідно норм постачання.³⁴

Отже, незважаючи на винятково складні умови й обмежені можливості повоєнного часу, волиняни доклали багато зусиль для подолання наслідків війни. Однак соціально-побутові умови життя населення продовжували залишатися важкими. Не вистачало нормального житла, чимало сімей тулилося в тіснєві комуналок, гуртожитків та бараків. У містах і селах бракувало буквально всього, люди погано харчувалися й одягалися. Через вторинність підходів до соціальної проблеми з боку влади гальмувався розвиток торгівлі, яка не могла забезпечити населення навіть товарами першої необхідності. Відверто конфіскаційний характер мала грошова реформа 1947 р., яка особливо боляче вдарила по селянству. Карткова система не забезпечувала повноцінного харчування. Реальна заробітна

плата робітників і службовців, пенсії були низькими, а грошові доходи колгоспників просто мізерними.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Волинської області (далі - ДАВО). - Ф. Р-6.-Оп. 1.-Спр. 8.-Арк. 1. 6; 2. ДАВО.- Ф. 1.-Оп. 3.-Спр. 70.-Арк.1.; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі -ЦДАВОВУ).- Ф. Р-582.-Оп. 3.-Спр. 5634.-Арк. 37.; 3. Воргуль М. Відбудова сіл на Волині// Радянська Волинь. – 1946. – 30 серпня. – С. 3; 4. Пуценко А. Відроджуваний Ковель// Радянська Волинь. – 1946. – 9 травня. – С. 4; 5. Ковальчук П. Заготовляють торф на добриво// Устилузька правда. – 1953. – 18 січня. – С. 1; 6. ДАВО. Ф. Р-46, .-Оп. 4, .-Спр. 44, .-Арк. 4; 7. Костенко П. Сприяти індивідуальному житловому будівництву// Радянська Волинь. – 1953. – 6 червня. – С. 3; 8. Волинська область за роки радянської влади (1940-1960 рр.): Статистичний збірник. – Львів, 1969. – 314 с; 9. Гриньов Я. Благоустрій міст і райцентрів// Радянська Волинь. – 1953. – 9 січня. – С. 3; 10. На Волині створено 16 радіовузлів// Радянська Волинь. – 1944. – 17 вересня. – С. 2; Іванова О. Напередодні навчального року в учительському інституті// Радянська Волинь. – 1946. – 30 серпня. – С. 3; 11. Волинська область за роки радянської влади (1940-1960 рр.): Статистичний збірник. – Львів, 1969. – 314 с; 12. Крушко С. Живуть вони на Волині// Радянська Волинь. – 1991. – 30 серпня. – С. 3; 13. Волинська область за роки радянської влади (1940-1960 рр.): Статистичний збірник. – Львів, 1969. – 314 с; 14. Автобусний рух між містами Волині// Радянська Волинь. – 1945. – 22 вересня. – С. 1; 15. Сергєєв М. Розвиток пасажирського автотранспорту на Волині// Радянська Волинь. – 1953. – 1 березня. – С. 3; 16. ДАВО.- Ф. Р-3165.-Оп. 5.-Спр. 157.-Арк. 28.; Там само. – Спр. 17.-Арк. 35; 17. ДАВО.- Ф. Р-6.-Оп. 1.-Спр. 9.-Арк. 23, 24.; ДАВО.- Ф. Р-295.-Оп. 1.-Спр. 2.-Арк. 20.; 18. Радянська торгівля в Українській РСР: Статистичний збірник. – К., 1967. – 291 с; 19. Волинь Радянська (1939-1964 рр.): Збірник документів і матеріалів. – Ч.3. – Львів, 1971. – 347 с; 20. Зубченко К. Як торгують в Луцьку? (лист читача у газету)// Радянська Волинь. – 1946. – 11 серпня. – С. 1; 21. ДАВО.- Ф. Р-677.-Оп. 1.-Спр. 21.-Арк. 62, 65, 69; 22. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.).- Україна крізь віки. Т.13. – К., 1999. – 303 с; 23. Волинська область за роки радянської влади (1940-1960 рр.): Статистичний збірник. – Львів, 1969. – 314 с; 24. ДАВО.- Ф. Р-13.-Оп. 1а.-Спр. 5.-Арк. 2; Там само. – Спр. 2.-Арк. 1; 25. ДАВО.- Ф. Р-13.-Оп. 3.-Спр. 26.-Арк. 2; 26. ДАВО.- Ф. Р-13.-Оп. 1а.-Спр. 6.-Арк. 5; 27. Володін О. Всебічно поліпшувати роботу органів соціального забезпечення// Радянська Волинь. – 1946. – 24 серпня. – С. 1; 28. ДАВО.-Ф. Р-295.-Оп. 7.-Спр. 303.-Арк. 34; 29. Відділ інформаційних технологій Управління Міністерства внутрішніх справ України у Волинській області (далі - ВІТ УМВС). Ф. 35, арх. № 3, 6, 22, 42; 30. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України).- Ф. 1.-Оп. 46.- Спр. 414.-Арк. 83 зв., 98; 31. ДАВО.- Ф. Р-673.-Оп. 1.-Спр. 1.-Арк. 1-2; 32. ДАВО.- Ф. Р-295.-Оп. 2.-Спр. 451.-Арк. 2; 33. ЦДАГО України. - Ф. 1.-Оп. 46.-Спр. 414.-Арк. 105; 34. ДАВО.- Ф. Р-673.-Оп. 1.-Спр. 4.-Арк. 6; Там само – Спр. 38.-Арк. 24.

Н.М. Сірук

**“КОСМОПОЛІТИЗМ”: ІДЕОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД
(ДРУГА ПОЛОВИНА 40-Х – ПОЧАТОК 50-Х РОКІВ ХХ СТ.)**

Політика сталінського керівництва по відношенню до єврейського населення - тема, на яку у вітчизняній історіографії до недавнього часу було накладено табу. Причин на це було багато, насамперед – антисемітизм довгі роки залишався одним з головних ідеологічних і психологічних компонентів керуючого в країні комуністичного режиму

У повоєнні роки розгорнулась ще одна грандіозна і безглузда кампанія “боротьби з низькопоклонством перед Заходом”, “боротьби проти космополітизму”.

Аналіз архівних матеріалів, передусім постанов та рішень ЦК КП(б)У, розкриває суть, методи і наслідки ідеологічних процесів космополітизму, антисемітизму в Україні другої половини 40-х – початку 50-х років ХХ ст. Введені у науковий обіг праці узагальнюючого характеру та матеріали преси дають змогу об'єктивно оцінювати важливі аспекти діяльності інтелігенції післявоєнного періоду.

Враховуючи недостатню вивченість у історіографії зазначеної проблеми, за мету поставлено комплексно дослідити і відтворити об'єктивну картину ідеологічних процесів космополітизму в Україні у післявоєнний період на основі аналізу, узагальнення архівних джерел та опублікованих праць, матеріалів періодичної преси.

Характерною особливістю ідеологічних кампаній післявоєнного періоду стало те, що